

ZTVÁRNĚNÍ KOLIZÍ A PERIPETIÍ V UKRAJINSKÉ LITERÁRNÍ VĚDĚ POČÁTKU 20. STOLETÍ

Babak, Galina – Dmitrijev, Aleksandr. *Atlantida sovětského modernizma: Formal'nyj metod v Ukraine (1920-e–načalo 1930-ch)*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, 2021

Krystyna Kuznietsova
Masarykova univerzita
krystyna.kuznietsova@phil.muni.cz

Komplikovaná situace kolem ukrajinské literární moderny už mnoho let vzbuzuje ve vědeckých kruzích četné diskuse, jež mají za úkol najít jasnou odpověď na otázku po podobách tohoto směru v ukrajinské literatuře. Zajisté to není úkol jednoduchý, jelikož přístupy k politickým a sociálním poměrům na území dnešní Ukrajiny nebyly na počátku 20. století vůbec jednotné.

Vývoj techniky, rozšiřování železničních tratí, průlomové vynálezy (elektrické osvětlení, telefon) atd. mění pohled na svět Evropanů. Všechny tyto inovace umožňují snadnější cestování, a tím pádem i snadnější výměnu informací, což bezpochyby rozšiřuje rozměr vnímání prostoru a času. Je pochopitelné, že modernizační procesy se výrazně projevovaly i v literatuře, a proto představují devadesátá léta 19. století nejen pro Ukrajinu jakousi křižovatku, kde se potkávají různé literární tendence; mnoho spisovatelů upouští od povinnosti sloužit svému národu a uchyluje se k modernistickému pojetí „umění pro umění“. Evropská kultura se stává bojištěm, kde se střetávají protichůdné síly a o své místo na slunci usilují různé umělecké směry a literární proudy.

Toto rozvířené dění se týkalo nejen literární tvorby, ale i literární vědy a kritiky, která na Ukrajině nebyla příliš rozvinutá a postrádala odborníky. Složitá společenská situace mnohdy nutila autory, aby se vedle své literární produkce angažovali i v dalších oblastech, a to ve vědě, kritice, politice apod.

Výše uvedené skutečnosti potvrzují složitost cílů, jež si stanovili ukrajinští intelektuálové na počátku 20. století. Jedním z těchto klíčových bylo najít správnou cestu k vybudování samostatné ukrajinské literární vědy a kritiky a poukázat na jedinečnost ukrajinské literatury; každý z vědců přistupoval k tomuto úkolu svým způsobem a s použitím jiné metody. Z tohoto hlediska je monografie *Atlantida sovětského národního modernismu: Formalistická metoda na Ukrajině (od 20. do počátku 30. let)* unikátním dílem, jež ztvárňuje kolize a peripetie v ukrajinské literární vědě dané doby. Autoři si vybrali těžký úkol — zrekonstruovat mozaiku badatelských cest v komplikované politické situaci Ukrajiny. Objektivní přístup mladých vědců dovolil vytvořit skutečně hodnotný titul, jenž „umožňuje novým způsobem přistoupit ke studiu politického obsahu literárního a teoretického bádání na sovětské Ukrajině“ (s. 25).

Modernistické směry se v jednotlivých slovanských literaturách pochopitelně vyvíjely odlišně a každá více či méně tíhla k národní tradici. V ukrajinské kultuře mimoto hrála velkou roli poněkud komplikovaná politická situace. Pro Ukrajinu bylo rovněž složitým úkolem následovat filozofické názory rozšířené v kruzích

západoevropských intelektuálů. Taktéž ukrajinské úsilí o „sebezachování“ celistvosti národa vyčerpávalo veškerou energii, která za jiných okolností mohla být namířena na recepci západoevropských modernistických filozofických a literárních směrů. Zmíněné směry na Ukrajině vyvolávaly protichůdné snahy — snahu evropské literární tendence v ukrajinské literatuře aplikovat a zároveň snahu v literatuře uchovat ryze národní rozměr. Částečně se jednalo i o obavu, že by moderna, odmítající tradici, mohla oslabit národní uvědomění obyvatelstva.

Ve dvacátých a třicátých letech se badatelské kruhy při hledání literárních teorií a metodologií opíraly o četné evropské a ruské vědce, přičemž na ukrajinských univerzitách byly hojně rozšířeny odborné práce a studie ruské. Galina Babaková a Alexandr Dmitrijev se ve své monografii nesnaží oddělit ukrajinskou literární vědu od té ruské, ale chtějí poukázat na drobné rozdíly způsobené různými vlivy. Cílem autorů tedy bylo zmapovat vývoj převládající literární teorie (tj. formalismu) na sovětské Ukrajině ve dvacátých letech 20. století a vylíčit rozpracovávání názorů a konceptů ruského formalismu ukrajinskými vědci, což mohlo posloužit k formování národní a kulturní identity v tak složitých podmínkách „sovětského projektu“ (s 25). Jak z publikace vyplývá, zklamání ze situace v ukrajinské literární vědě mnohdy vedlo ke dvojímu možnému přístupu (národnímu a obecně ruskému).

Autoři do hloubky zkoumají situaci ukrajinských vědců na začátku 20. století, v jednotlivých kapitolách popisují nejvýznamnější postavy intelektuálů, kteří se ve své práci nějakým způsobem dotýkali formalistické metody, ale zároveň neopouštěli národní kontext a silnou tradici ukrajinské literární vědy, jež se opírala o klasickou teorii poezie či filozofické a psychologické přístupy.

Je pochopitelné, že v rámci samotné odborné veřejnosti docházelo ke střetům, jejichž předmětem byly generační, národní a metodologické preference. Kupříkladu přední ukrajinský lingvista a literární vědec Oleksandr Potebňa poukazoval na důležitost individuální techniky spisovatelského umění při posuzování uměleckého díla a podobně jako Ivan Franko na význam vlivu textu na čtenáře. Borys Jakubskyj se snažil o syntézu formalistického a sociologického přístupu, což v jeho pojetí nepředstavovalo dva různé, oddělené přístupy, ale prolnutí formalistického a sociologického přístupu. Naproti tomu ruští badatelé, jako například Vladimir Peretc, tíhli k tvrdé metodologii a v dané době zakládají i formalistickou školu.

V *Atlantidě sovětského národního modernismu* se objevují všechna (nejen výše zmíněná) jména, která byla pro ukrajinskou a sovětskou literární vědu podstatná. Zásadní vliv měl nepochybně Oleksandr Potebňa, jenž rozlišil vnější a vnitřní formu slova. Vnější formou je zvuk a znění, vnitřní je obraz jevu, který je vyjádřen zvukem. Za třetí prvek slova Potebňa považoval lexikální význam, v němž se soustřeďuje myšlenka a význam vyjádřeného. Podle jeho názoru spočívá kořen umělecké tvořivosti v lidské psychologii. Literární kritik (v širším slova smyslu badatel v oblasti umění) musí odhalit všechny nuance autorovy myšlenky, která se odráží jak ve zvuku, tak ve vnitřní formě (obrazu) a v lexikálním významu slova, a tudíž i celého díla.¹

Ve své argumentaci Franko vychází především z estetických hodnot díla a ze způsobu, jakým dílo ovlivňuje čtenáře (s. 99–100). V pozdních pracích dokonce „vychází

1 Naenko, Michajlo: *Istorija ukraïns'kogo literaturoznavstva i kritiki*. Kiiv: VC Akademija 2010.

především z historické hodnoty díla a způsobů jeho působení na čtenáře“ (tamtéž). Ivan Franko se pokoušel nahlížet na literaturu z formalistického hlediska, ale na rozdíl od formalistů připodobňoval přístup k literatuře k psychologii. Rovněž poukazoval na odlišnosti mezi dějinami literatury a literární kritikou a podotýkal, že se nejedná o totéž, přestože literární historie může a měla by těžit ze zjištění literární kritiky.² Z určité perspektivy je možné říci, že Galina Babaková a Alexandr Dmitrijev osvětlují neúspěch formalistické metody v ukrajinské literární vědě.

Není možné opomenout jméno Dmytra Čyževského, jenž „v následném rozvinutí svého ‚strukturalistického‘ přístupu upevňuje pozice své argumentace a rozpracovává již dříve předložené téma a motivy ruské náboženské filozofie (ovšem s akcentem na sekulární výklad problému), s důrazem na specifika slovanské ‚filozofie srdce‘, a souběžně se snaží ‚najít podporou‘ ve formální metodě ‚zespodu‘ v kontextu akademické analýzy“ (s. 469). Tento vědec je bezesporu nezapomenutelnou osobností dějin ukrajinské literatury a jeho zásluhou se povědomí o ukrajinské kultuře dostalo i do zahraničí.

Nesmírně podstatné je v *Atlantidě sovětského národního modernismu* i to, že popisuje tehdejší intelektuální život ve dvou centrech Ukrajiny. Je zde načrtnut obraz Charkova, který se stal hlavním městem Ukrajiny jakožto součásti nového Sovětského svazu a představoval vědeckou skupinu, jež tíhla k metodologickým principům a protežovala národní pohled. Na druhé straně je tu představen Kyjev s neopakovatelnou atmosférou, kde bok po boku působily významné osobnosti různých národních kultur, představitelé nejširšího uměleckého, ideologického a politického spektra (s. 120).

Každopádně všichni tito odborníci z řad inteligence se „po ‚světové bouři‘, orientují jak na evropskou zkušenost, tak na národní základnu, propojují současnost s archaickými tradicemi, které mají oporu v tradici helénské i ukrajinské. I rodná hrouda i prvobytnost však musí být chápány jinak než v okleštěném národnictví a neoddělitelně od provinčního ukrajinofilství (zvláště s ohledem na předchozí hořkou zkušenost), s důrazem na domácí, ale i evropský ‚vysoký‘ neoromantismus/modernismus“ (s. 482). Přínos každého jednotlivého intelektuála je tak významný pro charakter ukrajinské kultury, literatury, literární vědy a kritiky.

Nelze přehlédnout zajímavé srovnání situace ve východní Evropě a v Latinské Americe, kde „člověk z periferie v sobě tvořivě ztělesňuje mnohvrstevnatost světové (samozřejmě za daných podmínek — evropské) vysoké kultury“ (s. 482). A právě tato myšlenka může částečně vymanit ukrajinskou literaturu z neustálého komplexu méněcennosti.

Na závěr lze říci, že *Atlantida sovětského národního modernismu* je kvalitním souhrnným srovnáním ukrajinské podoby národního modernismu s odlišnými verzemi kulturních obrození v sovětské a ukrajinské verzi (s. 504), v nichž docházelo k míšení vědeckého, uměleckého a sociálně-ideologického světa, což bylo tak či onak charakteristické pro všechny národní moderny (s. 511).

Výzkum autorů monografie svědčí o existenci ukrajinského formalismu bez formalistické školy. Bez ohledu na vlivy ruského formalismu byla ukrajinská varianta tohoto směru jiná, jak podotýkají autoři monografie — „národní“. Ukrajinská

2 Gnatjuk, Michajlo: *Spogadi pro Ivana Franka*. L'viv: Kamenjar 2011, s. 583.

literární věda se vyznačovala tím, že brala v úvahu psychologickou estetiku, tj. intuitivní a emotivní vnímání literárního díla, zároveň brala v potaz tíhnutí spisovatelů k tradici předchozího literárního proudu (romantismu) a jejich snahu pracovat s novými západními koncepcemi (jako byla například psychoanalýza) (s. 533).

Obdivuhodný záběr této vědecké práce spočívá v množství zpracovaného materiálu, v nestrannosti pohledů a v četných přílohách. A nelze pochopitelně opomenout ani to, že Galina Babaková a Alexandr Dmitrijev vydali knihu ve velmi příhodnou dobu, jelikož byla publikována Rusku v Moskvě ještě v roce 2021, což by za dnešních okolností již nebylo možné. Tato studie představuje obrovský přínos nejen pro ruskou vědeckou obec, ale pro slavisty z celého světa, nevyjímaje vědce ukrajinské, a byla by velká škoda, kdyby nespátřila světlo světa.